

НЕРІВНОМІРНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ В УКРАЇНІ

© 2015 ЕРМАЧЕНКО В. Є.

УДК 338.48: 332.143

Ермаченко В. Є. Нерівномірність регіонального розвитку як чинник формування туристичних потоків в Україні

Метою статті є визначення ступеня залежності туристичної діяльності від територіальних і структурних відмінностей у регіональних економічних системах і загальних тенденцій розвитку національного господарства України. На основі офіційної інформації Державної служби статистики України проаналізовано основні кількісні та якісні показники функціонування економіки туризму, проведено порівняння їх структури та динаміки з аналогічними показниками інших галузей; досліджено передумови існуючих на даний час регіональних диспропорцій у туристичній галузі України. У результаті дослідження роз'яснено особливості розрахунку результативних показників діяльності туристичних підприємств; визначено загальні тенденції розвитку національного туристичного ринку та основні проблеми його функціонування; досліджено структуру національної економіки за секторами у розрізі видів підприємств та регіонів України; виявлено наявність структурних і регіональних диспропорцій у діяльності підприємств сфери туризму. Перспективами подальших досліджень є моделювання впливу чинників формування поточного соціально-економічного стану регіону на розвиток туристичної галузі та встановлення напрямів туристичних потоків.

Ключові слова: регіональні диспропорції, аналіз економіки туризму, сукупний дохід, структура галузі за видами підприємств.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 13.

Ермаченко Володимир Єгорович – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: vvy@hneu.edu.ua

УДК 338.48: 332.143

UDC 338.48: 332.143

Ермаченко В. Е. Неравномерность регионального развития как фактор формирования туристических потоков в Украине

Целью статьи является определение степени зависимости туристической деятельности от территориальных и структурных различий в региональных экономических системах и общих тенденций развития национального хозяйства Украины. На основе официальной информации Государственной службы статистики Украины проанализированы основные количественные и качественные показатели функционирования экономики туризма, проведено сравнение их структуры и динамики с аналогичными показателями других отраслей; исследованы предпосылки существующих в настоящее время региональных диспропорций в туристической отрасли Украины. В результате исследования разъяснены особенности расчета результативных показателей деятельности туристических предприятий; определены общие тенденции развития национального туристического рынка и основные проблемы его функционирования; исследована структура национальной экономики по секторам в разрезе видов предприятий и регионов Украины; выявлено наличие структурных и региональных диспропорций в деятельности предприятий сферы туризма. Перспективами дальнейших исследований являются моделирование влияния факторов формирования текущего социально-экономического состояния региона на развитие туристической отрасли и установление направлений туристических потоков.

Ключевые слова: региональные диспропорции, анализ деятельности предприятий сферы туризма, совокупный доход, структура отрасли по видам предприятий

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 13.

Ермаченко Владимир Егорович – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: vvy@hneu.edu.ua

Yermachenko V. Ye. Inequality of Regional Development as a Factor of Formation of the Tourist Flows in Ukraine

The article is aimed to determine the degree of dependence of tourism activities upon the territorial and structural differences in the regional economic systems as well as general trends in development of the national economy of Ukraine. On the basis of the official information from the State statistics service of Ukraine the main quantitative and qualitative indicators of functioning of the tourism economy have been analyzed, a comparison of the structure and dynamics of the similar indicators in other sectors has been carried out; backgrounds of the currently existing regional disparities in the tourism industry in Ukraine have been studied. As result of the study, the specifics of calculation of the performance indicators of the tourism enterprises' activities are explained; general trends in the development of the national tourism market and the main problems of its functioning are defined; structure of the national economy by sectors was explored in terms of types of enterprises and regions of Ukraine; existence of structural and regional imbalances in the activities of enterprises in the tourism sphere has been disclosed. Prospects of the further researches are modeling the influence of factors of the formation of the current socio-economic situation in region on development of the tourist industry and the establishing of tourist flows.

Key words: regional disparities, analysis of enterprises' activities in the tourism sphere, total revenue, industry structure by types of enterprises.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 13.

Yermachenko Volodymyr Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Tourism, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: vvy@hneu.edu.ua

Удосконалення теоретичних засад і методологічного забезпечення формування регіональних програм розвитку туризму на рівні державного управління є одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі національної економіки, адже на сьогодні постає цілий комплекс питань зі зняття руйнівних диспропорцій регіонального розвитку. У більшості галузевих досліджень використовуються стандартні методики, у тому числі й у процесі аналізу туристичного сектора,

хоча сфера нематеріального виробництва (послуг) часто вимагає специфічних підходів і знання особливостей роботи підприємств, що займаються такою діяльністю, без чого неможлива правильна інтерпретація результатів розрахунків. Часто показники туристичної галузі розглядаються відокремлено від показників інших галузей, тому буває важко визначити, коли виявлені тенденції спричинені процесами, що характеризують стан національної економіки, а коли вони є притаманними лише сфері ту-

ризму. На попередньому етапі дослідження діяльності суб'єктів туристичного ринку в розрізі регіонів варто починати з визначення місця кожної адміністративної одиниці в країні відповідно до основних соціально-економічних індикаторів розвитку, і лише після цього будувати обґрунтування тому чи іншому явищу чи процесу, виявленому в туристичній галузі певного регіону. З огляду на зазначене вище, тема статті є актуальною.

Об'єктом дослідження виступає діяльність суб'єктів туристичної галузі України, предметом – особливості виникнення регіональних диспропорцій у функціонуванні галузі туризму. Мета роботи – визначити ступінь залежності туристичної діяльності від територіальних і структурних відмінностей у регіональних економічних системах і загальних тенденцій розвитку національного господарства України. Потрібно вирішити такі завдання:

- ✦ надати характеристику особливостям розрахунку результативних показників діяльності туристичних підприємств;
- ✦ визначити загальні тенденції розвитку національного туристичного ринку та основні проблеми його функціонування;
- ✦ дослідити структуру національної економіки за секторами в розрізі видів підприємств і регіонів України;
- ✦ виявити наявність структурних і регіональних диспропорцій у діяльності підприємств сфери туризму.

Дослідженнями регіональних диспропорцій національної економіки займалися багато вчених: П. Т. Бубенко, В. М. Геєць, Я. А. Жаліло, Ф. Д. Заставний, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. В. Раєвнева, Н. О. Рязанцева, В. Ф. Семенов та ін. У рамках даної статті найбільш актуальними можна назвати роботи [1 – 9]; демографічні й соціальні диспропорції вивчала Е. М. Лібанова [10], проблеми аналізу туристичного ринку України також висвітлені у численних наукових публікаціях, але питання виявлення взаємозв'язку між розбіжностями розвитку туристичної та інших галузей залишаються недостатньо вивченими.

Діяльність туристичної галузі в Україні упродовж останніх років характеризувалася значними регіональними диспропорціями як за фізичними показниками обсягів туристичних потоків, так і за обсягами доходів та витрат. Співставлення показників за роками ускладнюється змінами щодо методології статистичних спостережень, які було започатковано у 2009 р. із введенням нових форм звітності для туристичних підприємств і передачею частини повноважень від регіональних підрозділів, якими на той час були управління культури та туризму при обласних та міських адміністраціях, до підрозділів служби статистики. Різке падіння кількості іноземних туристів, що відвідали Україну у 2011 р. у порівнянні з попередніми роками (від'ємний ланцюговий темп приросту склав 30%) пояснюється у т. ч. і змінами процедури обліку організованих туристів. Якщо це не дуже помітно в масштабах країни, то показники декількох областей явно не вкладаються у загальний тренд. Так, у Вінницькій області у 2010 р. було обслуговано 2193 іноземних туриста, тоді як у 2011 р. –

лише 17, у Дніпропетровській області відповідно 1122 та 16, Рівненській – 1341 та 65, Тернопільській – 521 та 0, Харківській – 12951 та 550, Черкаській – 712 та 13. Інколи дані за регіонами, представлені в річних статистичних бюлетенях, відрізняються від тих, які подаються на сайтах обласних підрозділів [92].

Ми не наводимо приклади за всіма регіонами України, проте вже зрозуміло, що при дослідженні структури туристичних потоків варто виокремлювати періоди до та після 2011 р., у протилежному випадку побудовані прогностичні моделі виявляться занадто ненадійними. У той самий період майже на 58% скоротилася і кількість екскурсантів (відповідно до офіційних даних Державної служби статистики України), хоча загальні обсяги міжнародних відвідувань не зазнали суттєвих коливань, навпаки, кількість іноземних громадян, що перетинали кордон України, продовжує збільшуватись [11].

Під час проведення ретроспективного аналізу з метою уникнення неточностей у розрахунках рекомендовано використовувати в основному показники 2011 – 2013 рр., хоча такий вимушений підхід суттєво звужує потенціал побудови економетричних моделей, особливо прогностичних.

Методологія обліку галузі готельного та санаторно-курортного господарства також зазнала змін. Якщо категорію спеціалізованих засобів розміщування згідно з формою 1-КЗР ще можна прирівняти до санаторно-курортних та оздоровчих закладів (форма 1-курорт, на сьогодні скасована) із відносно невеликою похибкою (втім, нагальної потреби до цього немає, оскільки їх облік продовжується окремо), то категорія готелів та аналогічних засобів розміщування (1-КЗР) за формою повністю співпадає з категорією підприємств готельного типу (форма 1-Готель, скасована), проте кількісні показники порівнювати не варто: таких підприємств у 2010 р. налічувалося 1731, а у 2011 р., уже за новою методологією, 3162. Можна припустити, що різке зростання кількості закладів розміщення у 2011 р. пояснюється підготовкою до проведення Євро-2012, адже 1-КЗР включає ті ж самі типи підприємств, що і 1-Готель, але більш вірогідно, що перехід до нових форм звітності та перереєстрація суб'єктів господарської діяльності згідно з новим КВЕД, яка відбувалася приблизно у той самий період, «зміншала» підприємства готельного типу та спеціалізовані заклади. Беззаперечною є лише тенденція до скорочення кількості оздоровчих закладів та одночасне збільшення кількості закладів, які не пропонують послуг медичного туризму, що свідчить про втрату Україною конкурентних переваг на ринку лікувальних послуг (табл. 1) [11].

Із скороченням кількості санаторіїв та їх загальної місткості зростає питома місткість (ліжок на заклад) тих об'єктів, що залишилися. Отже, закриваються перш за все малі одиниці, відбувається укрупнення, концентрація ресурсного потенціалу. З точки зору підвищення якості обслуговування це тенденція позитивна, однак виникатимуть проблеми із наданням соціальних послуг у невеликих населених пунктах. Розгалужена мережа оздоровчих закладів, яка б охоплювала усі регіони краї-

Наявність закладів розміщення за видами

Рік	Санаторії та пансіонати з лікуванням, санаторій-профілакторії			Будинки і пансіонати відпочинку, бази та інші заклади відпочинку*			Готелі та інші місця для тимчасового проживання		
	Усього	Ліжок, тис.	Місць на заклад	Усього	Ліжок, тис.	Місць на заклад	Усього	Ліжок, тис.	Місць на заклад
2000	926	182	196,5	2276	301	132,2	1308	100,9	77
2001	912	180	197,4	2288	297	129,8	1258	100,6	80
2002	878	179	203,9	2272	299	131,6	1254	103,8	83
2003	861	174	202,1	2297	298	129,7	1218	104,4	86
2004	842	172	204,3	2335	293	125,5	1192	104,0	87
2005	815	168	206,1	2337	298	127,5	1232	106,0	86
2006	797	171	214,6	2277	295	129,6	1269	110,7	87,2
2007	792	164	207,1	2236	288	128,8	1420	135,2	95,2
2008	780	163	209,0	2218	285	128,5	1595	162,0	101,5
2009	765	162	211,8	2203	278	126,2	1684	174,4	103,6
2010	744	160	215,1	2210	277	125,3	1731	186,6	107,8
2011	732	160	218,6	1988	253,1	127,3	3162	154,2	48,8
2012	669	151	225,7	2228	269,6	121,0	3144	162,8	51,8
2013	642	147	229,0	2187	260,5	119,1	3582	179,1	50,0

Примітка: з 2011 р. – на основі даних згідно з КЗР-1 як різниця між загальною кількістю спеціалізованих засобів розміщення та числом санаторіїв і пансіонатів.

ни, будувалася і з урахуванням транспортабельності пацієнтів, протипоказань щодо зміни кліматичної зони та деяких інших чинників, притаманних саме організації медичного туризму. Оскільки фактично для України цей напрям не є прибутковим (за виключенням найвідоміших курортів) і, відповідно, не є пріоритетним, державі не вигідно підтримувати заклади, які залишаються відверто збитковими протягом декількох років. Із закриттям або реорганізацією державних промислових підприємств санаторно-курортні заклади, які знаходилися на їх балансі, також часто ліквідуються.

Особливістю приморських курортів є те, що збереженню номерного фонду оздоровчих закладів сприяв попит відпочиваючих на послуги з розміщення у високий сезон. Критеріями вибору санаторію чи пансіонату були в більшості випадків не лікувальні ресурси, а близькість до рекреаційних центрів та наявність стандартного набору послуг – тобто вимоги, що висуваються до звичайних готелів та аналогічних закладів. З одного боку, це дозволило санаторіям отримувати стабільний прибуток, з іншого – постійно провокувало представників ділових кіл порушувати питання про відмову від медичного профілю найпопулярніших закладів та переведення їх у режим роботи приморських готелів. Як потім виявилось, даний крок був хибним, оскільки коротка тривалість високого сезону на південному узбережжі, зумовлена особливостями клімату, не дозволяє за три-чотири місяці отримати дохід, якого б вистачило на утримання закладу упродовж довшого періоду у вісім-дев'ять місяців, коли завантаження наднизьке. Диверсифікація послуг необхідна і для закладів розміщення, які

знаходяться в межах гірськолижних курортів на Заході України, де сезон активного катання ще коротший, а у деяких з них повне завантаження забезпечується лише у новорічно-різдвяний період. Саме тому актуальними в даному регіоні виявилися програми розвитку етнографічного, сільського, зеленого, спортивного та пізнавального туризму. Повертаючись до офіційної інформації Держслужби статистики, відмітимо тенденцію до зменшення середньої питомої місткості неспеціалізованих закладів розміщення. Власники готельних підприємств останніми роками віддають перевагу закладам середньої місткості приблизно у 50 осіб, поступово скорочується і місткість будинків і пансіонатів відпочинку, інших аналогічних закладів. Це пояснюється як бажанням спростити процес управління, так і побоюваннями щодо гарантій максимального завантаження, особливо в низький сезон. На розукрупнення підприємств впливає і податкова політика – переважання малих суб'єктів господарювання у сфері послуг у цілому, як і в туристичній галузі зокрема, зумовлюється вигідністю сплати єдиного податку в порівнянні з іншими системами.

Господарський кодекс України [12] визначає типи підприємств за масштабами діяльності, вказані на рис. 1.

Без урахування банків та бюджетних установ майже 77% усіх підприємств України у 2013 р. склали фізичні особи – підприємці, які виробили 6,6% від усього обсягу реалізованої продукції та працевлаштували 23,9% від усіх зайнятих. Середній дохід на підприємство складав 122 380 грн на рік.

Усього на кінець 2013 р. в Україні було зареєстровано більше 1,7 млн підприємств із сукупними обсягами реалізованої продукції на суму 4,3 трлн грн, на яких офі-

	Мікро- підприємства	Малі підприємства	Середні підприємства	Великі підприємства
Середня кількість працівників	≤ 10 осіб	≤ 50 осіб	51 – 249 осіб та / або	≥ 250 осіб
Річний дохід	≤ 2 млн євро в екв.	≤ 10 млн євро в екв.	від 10 до 50 млн євро в екв.	≥ 50 млн євро в екв.

Рис. 1. Розподіл підприємств за масштабами діяльності

ційно працювало близько 9,7 млн осіб (з них 85% найманих робітників). У середньому одне підприємство реалізовувало продукції на 2,5 млн грн і надавало 5 оплачуваних робочих місць. Втім, питомі показники суттєво розрізняються залежно від розміру підприємства. Наприклад, на середніх та великих підприємствах не було зареєстровано неоплачуваних працівників, і якщо в середньому 1 велике підприємство працевлаштувало у середньому більше 3,6 тис. осіб, середнє – 160 осіб, то штатний склад на малих підприємствах налічував у середньому 22 особи, а на мікропідприємствах та ФОП – лише 2 особи, до того ж власники ФОП не виступають у ролі найманих працівників, тому їх середня кількість взагалі дорівнювала 1 особі.

Частка великих та середніх підприємств у загальному обсягу реалізованої продукції дорівнювала 78% (приблизно по 39% кожна група), внесок малих підприємств налічував 10,5%, на мікропідприємства та ФОП приходилося до 11,6%. Середньорічний питомий дохід на 1 працівника складав 720,5 тис. грн. на великих підприємствах, 552 тис. – на середніх, 373,7 тис. – на малих, 271,7 тис. – на мікропідприємствах та найменше – 122,4 тис. грн. – у ФОП.

Найбільша кількість підприємств в Україні належить до галузі оптової та роздрібної торгівлі і ремонту автотранспортних засобів – 52% (з яких 87,6% – ФОП, мікропідприємства – 10,5%, малі підприємства – 1,5%, а частка великих та середніх не перевищує 0,5%) на кінець 2013 р., далі із значним відставанням іде промисловість – 7% (ФОП та мікропідприємства складають 86%), частку у 5 – 6% за кількістю підприємств мають такі галузі: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; інформація та телекомунікації, операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність. Підприємства галузі тимчасового розміщування й організації харчування складають 3% від загальної кількості (з них 96% – ФОП та мікропідприємства), діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування налічує 2,3% (з яких 89% припадає на мікропідприємства та ФОП). Жодного великого підприємства не зареєстровано в галузі освіти, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги та надання інших видів послуг.

За обсягами реалізованої продукції лідирують підприємства оптової та роздрібної торгівлі (41%) та промисловості (34,5%), частка галузі тимчасового розміщування й організації харчування складає 0,7%, або 30,3 млрд грн за 2013 р. (з яких до 45% припадає на ФОП, 34% – на се-

редні підприємства та 12% – на малі), діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування не перевищує 1%, або 41,5 млрд грн (відповідно 48% – внесок середніх за розмірами підприємств, по 22%, 13% і 10,6% припадає на малі, мікропідприємства та ФОП).

За кількістю зайнятих лідирують промисловість (32%), оптова та роздрібна торгівля (26%) і транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (11%), сумарна частка галузей тимчасового розміщування й організації харчування і діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування складає трохи більше за 6%, або 600 тис. осіб.

Найвищі питомі обсяги реалізованої продукції у підприємств промисловості – 12,3 млн грн, підприємства тимчасового розміщування й організації харчування є одними з найнеприбутковішими – усього 582 тис. грн на рік, причому дохід мікропідприємств є навіть нижчим за обсяги продажів ФОП.

За середньою кількістю зайнятих малі, мікропідприємства та ФОП суттєво не відрізняються за галузями – відповідно 22, 3 та 2 особи, на середніх підприємствах промисловості задіяно найбільше працівників – 218 осіб, найменше – близько 90 осіб – у галузях фінансової та страхової діяльності та операцій з нерухомим майном. Найвища середня кількість зайнятих на підприємствах галузі інформації та телекомунікації – 6,4 тис. осіб, найнижча – близько 800 – на підприємствах галузей будівництва та операцій з нерухомим майном.

За середньорічним доходом на 1 зайнятого лідирує галузь фінансової та страхової діяльності – 1,35 млн грн, найнижчий дохід – у секторів надання інших видів послуг – 65,7 тис. грн та освіти – 73,5 тис. грн. Підприємства тимчасового розміщування й організації харчування мали в середньому дохід у 113 тис. грн (у ФОП і на малих підприємствах дохід на 1 зайнятого досягав 100 тис. грн, мікропідприємства були найменш ефективними – лише 68 тис. грн); загальний показник галузі діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування дорівнював 125 тис. грн на рік (середні за розмірами підприємства мали найнижчу віддачу – лише 113 тис. грн на 1 зайнятого, тоді як дохід малих підприємств та ФОП дорівнював приблизно 120 тис. грн, мікропідприємств – майже 170 тис. грн і великих підприємств – 281,5 тис. грн на 1 зайнятого).

У 2010 – 2013 рр. сукупний фінансовий результат після оподаткування для малих та мікропідприємств був від'ємним, а у 2013 р. чистий збиток отримали й підприємства середньої групи, тож сумарне сальдо по всіх

групах також було від'ємним. Прибуток отримали лише великі підприємства, але майже у два рази менший, ніж у 2012 р. Частка збиткових підприємств коливається на рівні 35 – 40%, спостерігається тенденція до її зростання зі зменшенням розміру підприємства. Сукупний чистий збиток галузі тимчасового розміщування і організації харчування в останні роки постійно зростав і склав у 2013 р. більше 1,4 млрд грн, причому упродовж досліджуваного періоду збитковими були, за рідким виключенням, як готелі й аналогічні заклади, так і підприємства ресторанного господарства. Діяльність туристичних операторів та агентств, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність також була збитковою упродовж 2010 – 2013 рр., розмір чистого збитку для туроператорів та агентств у 2013 р. перевищував аналогічний показник попередніх років приблизно у 3 рази, досягнувши максимуму у 432 млн грн (що склало 27,8% від сукупного від'ємного сальдо фінансового результату діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. Прибутковим виявилось тільки організування конгресів і торгівельних виставок – чистий прибуток від приблизно 4,3 млн грн у 2010 – 2011 рр. виріс до 47 млн грн у 2012 – 2013 рр.

Станом на кінець 2013 р. в Україні налічувалося майже 670 тис. активних підприємств (близько 40% від їх загальної кількості). Найбільшу їх частку було зареєстровано у м. Києві (16%), Донецькій (7,25%), Дніпропетровській (6,7%), Харківській (5,8%) та Львівській (5,2%) областях. Найбільша питома вага підприємств галузі тимчасового розміщування й організації харчування у 2013 р. спостерігалася в АР Крим, м. Севастополь, Львівській, Одеській та Закарпатській областях, найбільша частка за абсолютними показниками – у м. Київ, АР Крим, Одеській, Львівській та Донецькій областях. У галузі діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування найбільшу питому вагу мали м. Севастополь, АР Крим, Донецька, Запорізька та Дніпропетровська області, найвищу частку за абсолютними показниками – м. Київ, Донецька, Дніпропетровська області, АР Крим та Харківська область.

Така відмінність у розміщенні підприємств туристичної сфери пояснюється тим, що заклади тимчасового розміщування й організації харчування (сектор І за КВЕД [13]) розташовуються у місцях безпосереднього споживання послуг, тоді як підприємства, що виступають посередниками в реалізації кінцевої туристичної продукції (туроператори та турагенти, організатори масових заходів та інші об'єкти господарської діяльності сектора N) тяжіють до великих міст та регіонів із високими доходами населення і ємним споживчим ринком. Таким чином, забезпечується переведення коштів між регіонами як на стадії проміжного, так і кінцевого споживання, проте, на жаль, офіційна статистика не надає даних про міжрегіональні міжгалузеві трансферти за підприємствами однієї групи.

На кінець 2013 р. в Україні було зареєстровано близько 5,7 тис. суб'єктів туристичної діяльності (частка туроператорів становила 16,6%, турагентів – 75% та підприємств, що здійснювали екскурсійну діяльність –

8,4%) – майже на 7% більше, ніж у минулому році. У порівнянні з 2012 р. дещо змінилася структура підприємств – частка юридичних осіб скоротилася від 54% до 50%, відповідно зменшилася їх абсолютна кількість (на 0,7%), а от кількість ФОП зросла на 15,7%. У структурі турагентів і суб'єктів екскурсійної діяльності переважали ФОП – відповідно їх частка становила 58% та 76% від загальної кількості підприємств даних груп.

Усього на туристичних підприємствах працювало у 2013 р. більше 15,3 тис. осіб (на 1,3% менше, ніж у минулому році), 81,5% зайнятих приходилося на юридичних осіб. Сукупний середньорічний штатний склад туристичних операторів налічував 6,7 тис. осіб (43%), турагентств – 7,7 тис. (50%), з яких 5,3 тис. осіб, або 30,8%, працювало у ФОП. Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність, працевлаштували у 2013 р. 968 осіб – на 12% менше, ніж за попередній період, і частка зайнятих у ФОП становила 47%. Середня кількість штатних працівників зменшилася на 7,6% у 2013 р. і становила 2,7 осіб на підприємство, відповідно 4,4 та 1 особа налічувалася в юридичних осіб та ФОП. У структурі туристичних операторів працювало близько 7 осіб, турагентів та суб'єктів екскурсійної діяльності – у середньому по 2 особи, причому для юридичних осіб ці показники склали 3 та 4,5 осіб, а для ФОП – 1 та 1,3 особи відповідно.

Сукупний чистий дохід суб'єктів туристичної діяльності у 2013 р. становив 6,5 млрд грн – на 158 млн грн менше, ніж за аналогічний період минулого року. Внесок туроператорів дорівнював 89,5%, турагентів – 9,2% і суб'єктів, що здійснювали екскурсійну діяльність – 1,3%. На ФОП приходилося лише 5% сукупного доходу, тоді як доходи турагентів та суб'єктів екскурсійної діяльності розподілялися приблизно порівну – відповідно 58% та 42% і 47% та 53% у структурі доходів юридичних та фізичних осіб за окремими групами підприємств. Чистий дохід турагентів – юридичних осіб склав 344 тис. грн, тоді як ФОП отримали 251,5 тис. грн; навпаки, серед суб'єктів, що здійснювали екскурсійну діяльність, більше отримали ФОП – 45,4 тис. грн, а юридичні особи – 39,7 тис. грн. Таке співвідношення було справедливим і у 2012 р.

Середньорічний дохід на 1 штатного працівника дорівнював приблизно 423,3 тис. грн у 2013 р. (проти 427,8 тис. грн у 2012 р.). Найефектнішою виявилася діяльність туристичних операторів – 872,2 тис. грн чистого доходу на 1 зайнятого, найменш ефективною – турагентів – лише 77,2 тис. грн (64,5 тис. грн у юридичних та 105,9 тис. грн у фізичних осіб – підприємців).

Питомий середньорічний дохід у 2013 р. становив 1,1 млн грн на підприємство, відповідно 6,2 млн грн у туроператорів (скоротився на 9% у порівнянні з 2012 р.), 139 тис. у турагентів (збільшення на 2%) та 178,5 тис. у суб'єктів екскурсійної діяльності (зростання на 8,6%). Дохідність юридичних осіб була майже в 2 рази вищою за аналогічний показник ФОП.

Питома вага основних показників за групами підприємств наведена на рис. 2 (розраховано на основі даних 2013 р. [11]).

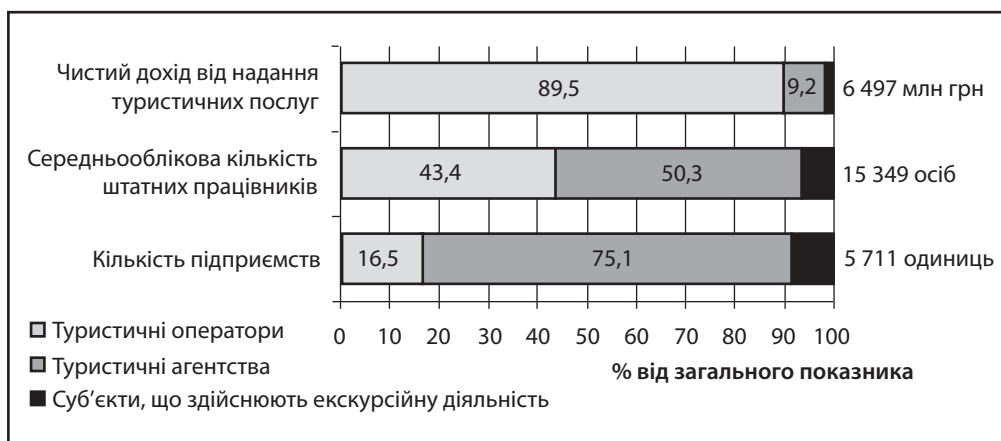

Рис. 2. Частка підприємств у основних показниках, 2013 р.

Найбільша кількість суб'єктів туристичної діяльності у 2013 р. була зареєстрована у м. Києві (1345 одиниць, або 23,6%) та АР Крим (9,3%, 11,2% разом із м. Севастополь – усього 640 одиниць), у Дніпропетровській (8,5%), Донецькій (6,2%), Харківській (6,3%), Одеській (5,3%) областях. Частка інших регіонів складала менше 5% від загальної кількості підприємств в Україні. У Луганській області упродовж 2013 р. з'явилося 138 нових підприємств (із них 132 турагенти і 1 туроператор), у Запорізькій – 90 (з них 90 турагентів і 1 екскурсійне бюро, 1 туроператор припинив діяльність) і у Дніпропетровській областях – 83 (4 туроператори, 77 агентств і 3 суб'єкти екскурсійної діяльності). Суттєве скорочення кількості підприємств відбувалося в Закарпатській (48 одиниць, з них 34 туристичних агентства та 12 екскурсійних бюро), Одеській (33 туроператори), Чернівецькій (1 туроператор, 19 турагентів), Вінницькій (11 туроператорів, 1 турагент), Харківській (11 туроператорів, 1 екскурсійне бюро), Херсонській областях (8 агентств і 2 суб'єкти екскурсійної діяльності) та АР Крим (разом 11 підприємств з усіх груп).

У відносній структурі підприємств регіону частка туроператорів була найвищою (близько 20%) у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях та АР Крим, у м. Києві вона становила 34%. У 15 областях частка туристичних агентств перевищувала 80% від загальної кількості суб'єктів туристичної діяльності регіону, а у Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Київській, Сумській, Харківській, Чернігівській областях більше 90% усіх підприємств займалися турагентською діяльністю. Найвищий цей показник у Луганській (97%) та Полтавській (96%) областях. Найменшу частку мали АР Крим (без м. Севастополь) – 35,5% та Львівська область – 54,8%. Відрізнялися за відносною кількістю суб'єктів екскурсійної діяльності АР Крим (47,3%), Львівська (22,4%) область та м. Севастополь (17,1%).

За обсягами чистого доходу від надання туристичних послуг безперечним лідером є м. Київ – 4 698 млн грн (72,3% від загальноукраїнського показника), у АР Крим та м. Севастополя – 820,5 млн грн (12,6%), ще можна відмітити Івано-Франківську (243,9 млн грн, або 3,8%), Львівську (228,7 млн грн, або 3,5%) та Одеську області (126,8 млн грн, або 2%), внесок інших регіонів надто

незначний (частка нижче за 1%). Таке становище не дивує, оскільки лівова частка великих підприємств, у тому числі центральних підрозділів туристичних операторів, зареєстрована у м. Києві. Столиця відволікає і туристичні потоки із регіонів, пропонуючи конкурентоздатніший за ціною та якістю і більш диверсифікований продукт. Для закордонних подорожей часто визначальною є інфраструктура повітряних сполучень, а аеропорт «Бориспіль» здійснює найбільшу кількість рейсів в Україні. Регіони ж із середніми та низькими доходами розвиваються в основному за рахунок внутрішнього туризму.

За питомим середньорічним доходом у 2013 р. виділялися м. Київ – 3,5 млн грн на підприємство, м. Севастополь – 2,1 млн грн, АР Крим – 1,1 млн грн та Івано-Франківська область – 2,2 млн грн, відносно високими були показники Львівської – 840,8 тис. грн, Миколаївської – 451,9 тис. грн та Одеської областей – 419,8 тис. грн, менше 100 тис. грн заробили підприємства Дніпропетровської (94,6), Житомирської (74), Полтавської (76,6), Рівненської (79,4), Сумської (83,8), Тернопільської (68,4), Черкаської (59,1), Чернівецької (44,3) та Чернігівської областей (41,3 тис. грн). Чистий дохід підприємств інших областей знаходився у межах 100 – 200 тис. грн.

Середньорічний дохід на 1 штатного працівника був найвищим у м. Києві – 762,1 тис. грн і м. Севастополі – 637,5 тис. грн, Івано-Франківській області (425,6) та АР Крим (403,6); у 1,5 – 2 рази менше – на 1 зайнятого Львівської (270,3 тис. грн) та Луганської (200 тис. грн) областей, від 100 до 150 тис. грн – Волинської, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей, у інших регіонах не перевищуючи 90 тис. грн на рік.

Таким чином, у межах України протягом останніх років сформувалася чітко визначена структура внутрішнього ринку туристичних послуг, тоді як розподіл туристичних потоків між регіонами залежить не тільки від наявності та ступеня освоєння туристичних ресурсів на його території, а і соціально-економічного стану. Порушення даних зв'язків, наприклад виключення продукуючого масовий туристичний попит регіону із системи національного господарства, здатне, з одного боку, призвести до стагнації залежного сектора економіки туризму, з іншого – перерозподілити туристичні потоки на користь менш розвинених областей.

ВИСНОВКИ

Виявлений й нерівномірний розподіл результатів діяльності туристичних підприємств за областями свідчить про незбалансований розвиток галузі та в більшості випадків – про односторонню спрямованість туристичних потоків і, як наслідок, – суттєві регіональні диспропорції. Якщо дотепер причинно-наслідкові зв'язки між станом соціально-економічного розвитку регіону та інтенсивністю роботи туристичних компаній та засобів розміщування носила в основному односторонній характер, то у майбутньому існує вірогідність встановлення зворотного і, ймовірно, циклічного впливу, тому під час планування поточних заходів з регулювання ринку та цільових програм різного спрямування необхідно враховувати потреби та потенціал як туристичної галузі регіону, так і територіальної виробничої системи у цілому. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бубенко П. Т.** Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку : монографія / П. Т. Бубенко. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 295 с.
- 2. Державне управління регіональним розвитком України :** монографія / [За ред. В. Є. Вороніна, Я. А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
- 3. Жаліло Я. А.** Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
- 4. Заставний Ф. Д.** Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної) : монографія / Ф. Д. Заставний. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 348 с.
- 5. Кизим Н. А.** Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны : монографія / Н. А. Кизим, В. В. Узунов – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2008. – 204 с.
- 6. Моделирование економічної безпеки: держава, регіон, підприємство :** монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. ; за ред. В. М. Гейця. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2006. – 240 с.
- 7. Раєвнева О. В.** Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України: інструментарій оцінювання та регулювання : монографія / О. В. Раєвнева, О. Ю. Бобкова. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2014. – 264 с.
- 8. Рязанцева Н. О.** Формування регіональної політики в контексті забезпечення економічної безпеки / Н. О. Рязанцева, Г. Г. Воронова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 3. – С. 103 – 106.
- 9. Семенов В. Ф.** Міжрегіональні диспропорції та регіональне зростання : монографія / В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлюк, В. Д. Олійник. – Одеса : Атлант, 2011. – 150 с.
- 10. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції :** монографія / [за ред. Е. М. Лібанової]. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 872 с.
- 11. Офіційний сайт Державної служби статистики України** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>
- 12. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV** (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/gospodarskiy%20kodeks%20ukraini>
- 13. Класифікація видів економічної діяльності ДК009:2010.** Національний класифікатор України : наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457 – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 49 с.

REFERENCES

- Bubenko, P. T. *Institutsiina dinamika prostorovoї orhanizatsii ekonomichnogo rozvytku* [The institutional dynamics of the spatial organization of economic development]. Kharkiv: KhNAMH, 2008.
- Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom Ukrainy* [State of regional development in Ukraine]. Kyiv: NISD, 2010.
- Heiets, V. M. et al. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Simulation economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Kizim, N. A. *Programmno-tselevoy podkhod k gosudarstvennomu upravleniyu sotsialnoy napriazhennosti v regionakh strany* [Target-oriented approach to the governance of social tension in the country]. Kharkiv: INZhEK, 2008.
- Liudskiy rozvytok v Ukraini: transformatsiia rivnia zhyttia ta rehionalni dysproportsii* [Human development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities]. Kyiv: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2012.
- [Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/gospodarskiy%20kodeks%20ukraini>
- [Legal Act of Ukraine] (2010). Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://ukrstat.gov.ua>
- Riazantseva, N. O., and Voronova, H. H. "Formuvannia rehionalnoi polityky v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky" [Formation of regional policy in the context of economic security]. *Biznes Inform*, no. 3 (2012): 103-106.
- Raievnieva, O. V., and Bobkova, O. Yu. *Dysproportsiiniist sotsialno-ekonomichnogo rozvytku rehioniv Ukrainy: instrumentarii otsiniuvannia ta rehuliuivannia* [Disparity of socio-economic development of Ukraine: evaluation instruments and regulation]. Kharkiv: INZhEK, 2014.
- Semenov, V. F., Mykhailiuk, O. L., and Oliinyk, V. D. *Mizhrehionalni dysproportsii ta rehionalne zrostannia* [Inter-regional disparities and regional growth]. Odesa: Atlant, 2011.
- Zhalilo, Ya. A. *Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy* [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]. Kyiv: NISD, 2009.
- Zastavnyi, F. D. *Problemy depresyvnosti v Ukraini (sotsialno-ekonomichnoi, ekolohichnoi, demohrafichnoi)* [Problems depression in Ukraine (socio-economic, environmental, demographic)]. Lviv: VTs LNU im. I. Franka, 2006.